

Inclusió i dret a la ciutat. L'exercici dels drets ciutadans de les dones: L'Agenda de les Dones per a Rosario, Argentina

Ana Falú

Professora de la Universitat Nacional de Córdoba (Argentina)
Amb la col·laboració de Santiago Palero

La societat urbana és avui més complexa, degut a l'aparició de nous comportaments socials, els diferents usos del temps i les noves formes de mobilitat i comunicació. Entre els nous fenòmens s'observa el creixement de la violència urbana, que afecta, de diferent manera, la vida de les dones a la ciutat. Pobresa, desigualtat, persistència de la divisió sexual del treball, violència privada i pública són altres qüestions crítiques prioritàries en l'exercici dels drets ciutadans de les dones.

Introducció

El dret a la ciutat (*Le droit à la ville*, Henri Lefebvre, 1968) implica una mirada política que prioritza la satisfacció de necessitats de ciutadania dels seus habitants, rescatant "l'home com a subjecte principal, protagonista de la ciutat que ell mateix ha construït". Davant d'això, pren protagonisme l'interrogant plantejat per David Harvey (2008): De quins drets parlem? I de la ciutat de qui? O plantejat en altres termes: Qui defineix i construeix la ciutat? Qui són els destinataris dels béns públics i dels serveis diversos que aquesta ofereix? (Falú, 2013)

En una perspectiva d'inclusió i gènere, feministes de diverses disciplines han dut a terme investigacions per tal de donar compte d'aquests interrogants, els quals han possibilitat la comprensió de les posicions i condicions de subordinació que experimenten les dones en les ciutats que habiten, i que es basen en la forta divisió sexual del treball que encara persisteix, que situa les dones en l'àmbit privat de la llar i les relega de l'esfera pública: "...homes vinculats al treball productiu –generadors d'ingressos– i dones pensades com a responsables úniques i exclusives de les tasques domèstiques i reproductives –cura dels fills i organització de la llar." (Falú, 1998)

Entre els estudis que han ajudat d'una manera significativa a recuperar les dones en la narrativa de la ciutat, cal esmentar, entre d'altres, els de Daphne Spain, que en els seus llibres *Gendered Spaces* i *How Women Saved the City* documenta iniciatives desplegades per les dones a les ciutats, entre la guerra civil nord-americana i la Segona Guerra Mundial. Cal destacar també Dolores Hayden, que a *The Grand Domestic Revolution* documenta el vessant de feministes materialistes (finals del segle XIX), les quals qüestionen la divisió sexual del treball i plantegen la col·lectivització de les tasques domèstiques i d'atenció als infants¹. Pel que fa a les aportacions més recents, que han consolidat aquest camp disciplinari, destaquen Jane Jacobs, Françoise Choay i Saskia Sassen (Velázquez, 2012).

A l'Amèrica Llatina², a partir dels anys vuitanta, un conjunt d'elaboracions teòriques va imposar com a objecte de reflexió les relacions entre les dones i les ciutats que habiten, sumant a les veus del feminisme, noves argumentacions. Totes elles han aportat avenços

importants, en el segle XX, en els drets per a les dones, establint tractats, acords i compromisos a nivell internacional³, amb una àmplia acceptació per part del conjunt social i promovent, d'altra banda, el compromís per part dels estats⁴. Entre d'altres, cal destacar el conjunt de conferències organitzades per l'ONU a finals del segle XX i les trobades feministes de l'Amèrica Llatina i el Carib, que en 30 anys de construcció de l'agenda feminista llatinoamericana han permès incloure-hi el dret de les dones a la ciutat i l'hàbitat com un tema a tractar. Aquest conjunt d'instruments articula l'agenda dels drets de les dones amb l'agenda urbana.

Tot això s'esdevé en un context de transformació creixent de les ciutats i dels espais de la quotidianitat com a resultat de diversos fenòmens econòmics, socials, culturals i tecnològics, afectats per la globalització i el desenvolupament de les polítiques neoliberals, que alteren la manera de viure a la ciutat. La societat urbana és avui més complexa, i en aquest procés s'han modificat els comportaments socials, l'ús del temps i les formes de mobilitat i comunicació. Entre els nous fenòmens que han canviat la vida quotidiana de les persones, un dels més greus és el creixement de la violència urbana, que afecta, de diferent manera, la vida de les dones a la ciutat. Pobresa, desigualtat, persistència de la divisió sexual del treball, violència privada i pública constitueixen altres prioritats que cal afrontar en l'exercici dels drets ciutadans de les dones.

Amb finalitats expositives, el contingut d'aquest article s'estructura en tres apartats. El primer planteja les connotacions que adquireix, en el segle XXI, el dret a la ciutat en general i les dimensions que aquest dret abasta en el cas de les dones. El segon assenyalava els principals punts crítics per a les dones per a gaudir del dret a la ciutat, i aborda, d'una manera específica, la pobresa i la desigualtat vinculades a la divisió sexual del treball, amb una referència específica a la violència urbana contra les dones i les restriccions de drets que aquesta violència implica. El tercer i últim apartat presenta l'experiència de construcció de l'*Agenda Dones per la Ciutat. Sense por ni violència*, celebrada en el marc del programa regional Ciutats Segures per a Tothom⁵, a Rosario (Argentina). Per acabar, s'exposen algunes conclusions sobre el tema.

Passejada nocturna per a detectar zones insegures. Programa Ciutats sense Violència envers les Dones, Ciutats Segures per a Tothom. Rosario, Argentina © Xarxa Dona i Hàbitat Amèrica Llatina/CISCSA

El dret a la ciutat en el segle XXI.

Dones ciutadanes

45 anys després de la primera edició en castellà de *Le droit à la ville*, de Henri Lefebvre, la conceptualització del dret a la ciutat es redefineix en l'agenda política i social urbana. Els escrits de Lefebvre oscil·len entre la indagació filosòfica i les propostes polítiques en el context del pensament contestatari de la postguerra i la mobilització del maig francès del 68. Les seves conceptualitzacions, polèmiques i compromeses, es desenvolupen enmig de convergències i divergències amb pensadors com ara Jean Paul Sartre, Louis Althusser o Edgard Morin. El dret a la ciutat és tractat des de la dimensió de la quotidianitat i en el marc de la utopia de la transformació. Lefebvre és una font obligada per als qui estan preocupats pels canvis de signe de les ciutats en el marc de les transformacions que la globalització i l'auge de les polítiques neoliberals imposen.

El ràpid procés de la globalització ha accentuat les transformacions en l'estructura territorial de les ciutats, amb un cost social molt alt. En les últimes dècades, sembla que hi ha un consens sobre les conseqüències més significatives de la globalització i les polítiques neoliberals en la transformació creixent de les ciutats, la manera de pensar o abordar l'espai urbà i, més específicament, com es planifica i gestiona (Falú, 2009a). A l'Amèrica Llatina les ciutats experimenten una segona modernització com a resposta a les pressions i els interessos del capital financer i les inversions immobiliàries, és a dir, "a la mundialització de l'economia, que s'ha centrat en les empreses multinacionals i en els bancs" (Sassen, 1999). No hi ha senyals que facin pensar que aquest procés hagi contribuït a fer disminuir el problema de la segregació, sinó que més aviat l'ha agreujat i l'ha fet més complex. (Falú, *op. cit.*)

Diversos autors (Sassen, Castells, Borja, Burgess, Harvey) assenyalen que l'hegemonia d'aquests fenòmens interdependents ha tingut un impacte negatiu i ha accentuat les desigualtats socials i econòmiques, la qual cosa ha provocat una evident fragmentació territorial. Segregació que dona lloc a una nova geografia urbana i, davant la violència creixent, a conseqüents topografies de la por.

Tot i que aquestes ciutats esdevenen autèntics motors de l'economia local, regional i també mundial, algunes d'elles amb un PIB més alt que el del seu estat nacional -generant ocupació i promovent l'educació i el lleure-, són, alhora, territoris d'exclusió que s'institucionalitzen i que deriven en segregacions per motius de classe, nivell socioeconòmic, sexe, origen ètnic, edat, o per valors culturals i simbòlics.

La centralitat del dret a la ciutat, que Cuenya (2013) destaca dels textos de Borja i Harvey, és present igualment en bona part dels debats sobre la democratització de la vida ciutadana; això s'ha fet palès en el setè Fòrum Urbà Mundial (Medellín, 2014), en què tots els participants han fet referència al dret a la ciutat, la majoria d'ells citant Lefebvre.

La diferència amb el filòsof francès, però, transcorreguts 45 anys de la publicació de *Le droit à la ville*, la marquen les diferents estratègies pel que fa a l'organització activa dels seus habitants, la responsabilitat de l'estat i el paper que han de tenir els intel·lectuals i acadèmics. Actors socials que es podrien combinar (o no) de diferents maneres. Borja, tot i afirmar que els processos de mobilització social i de reflexió intel·lectual són importants, puntualitza que els subjectes de transformació no són solament els moviments urbans, sinó també l'estat. Harvey, reprenent la interpretació de Cuenya, proposa adequar el concepte marxista de proletariat al conjunt de treballadors que produeixen

Programa Ciutats sense Violència envers les Dones, Ciutats Segures per a Tothom. Rosario, Argentina © Xarxa Dona i Hàbitat Amèrica Llatina/ CISCSA

actualment la ciutat, en què una part important de la població ha estat marginada de la producció o ha d'acceptar unes relacions laborals flexibilitzades i inestables de resultes de les polítiques neoliberals. Resumint, Harvey planteja el protagonisme d'una nova categoria: els *precaritzats urbans*. A aquesta lectura caldria incorporar-hi les persones que participen en la reproducció de la vida, "les cuidadores per excel·lència" de la infància, dels malalts, de la gent gran; les persones que vetllen per la vida en les grans comunitats de pobresa de la regió; les persones que participen, per tant, en la reproducció de la vida quotidiana: les dones.

I, malgrat que les dones han format, des de sempre, part d'aquesta construcció, en l'àmbit rural i en l'àmbit urbà, s'ha tendit, a l'hora de planificar polítiques, a amagar aquesta presència, a fer-la invisible. És mitjançant processos de lluites organitzades que les dones comencen a reivindicar-se en termes de subjectes de drets, incloent-hi també el dret a la ciutat. Aquest fet imposa un canvi de paradigma i fa que els processos de disseny, planificació i educació ciutadana per a l'ús i gaudi dels béns i serveis públics siguin més complexos. Així ho podem veure, per exemple, en la Carta Mundial pel Dret de les Dones a la Ciutat (Barcelona, 2004), en què s'estableixen un seguit de condicions i reptes per a fer efectiu aquest dret de les dones a la ciutat.

Drets vulnerats, ciutadanes restringides: Punts crítics i dret de les dones a la ciutat

Malgrat el marc d'ajustament i les polítiques neoliberals dels anys vuitanta i noranta, els processos de descentralització han ajudat a enfortir la cultura democràtica i els governs locals. Així s'ha constatat, en molts casos, l'aparició de *nous protagonistes socials*, entre els quals les dones, que elaboren les seves agendes,

duen a terme accions organitzades per a pressionar les autoritats, es fan presents en la presa de decisions i, a vegades, aconseguen concertar polítiques. Això comporta un canvi *simbòlic* i *cultural*, marcat per la presència activa de les dones, les quals participen en el "territori de disputa política local". Aquests processos de disputa es veuen interferits, d'una manera persistent, per una sèrie de punts crítics que obstaculitzen la consolidació de polítiques públiques que permetin avançar en el dret de les dones a la ciutat.

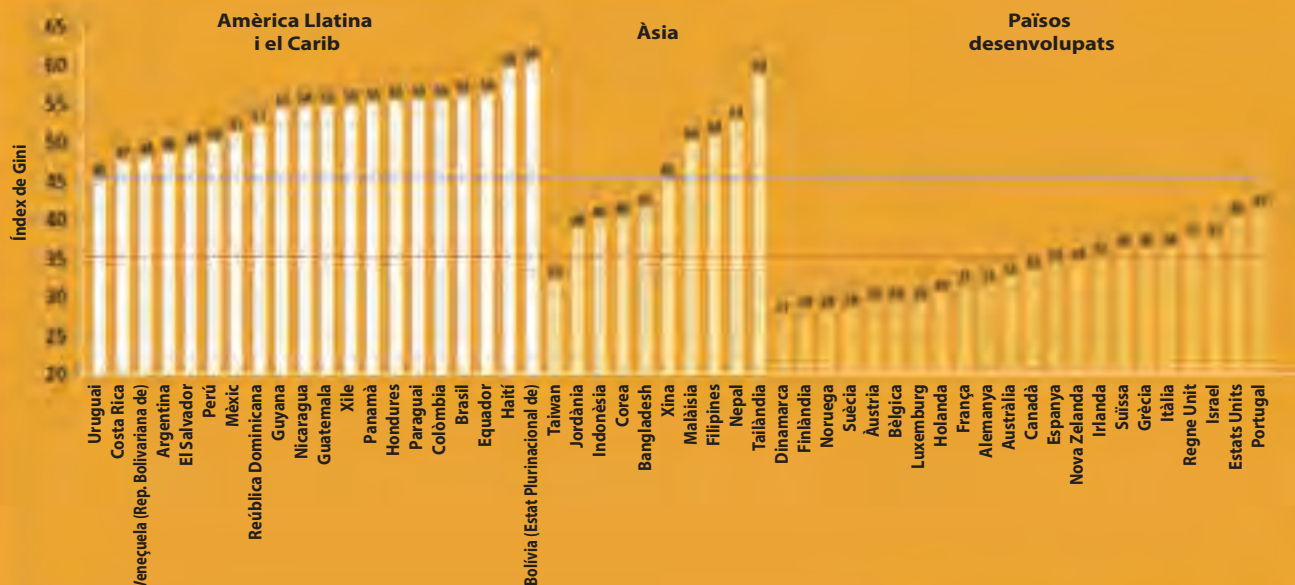
Tot i les diferències que s'observen entre països (i dins d'un mateix país), existeixen uns reptes compartits pel que fa als drets de les dones. D'altra banda, entre les dones hi ha també diferències: econòmiques, ètniques i de classe, per bé que totes elles són mereixedores, i potencials impulsores, de la política pública.

L'acció pública té encara molts deutes pendents amb les dones, entre els quals cal destacar:

- La necessitat d'assumir els drets humans i universals com el marc aplicable a les diverses cultures, religions i a la població que es desplaça arreu del món.
- El dret a viure una vida sense violència, la qual no solament persisteix, sinó que s'ha incrementat, tant en l'àmbit privat com en el públic. La por és un límit a la llibertat de les persones.
- El dret a decidir sobre la reproducció i la sexualitat. Calen polítiques d'educació sexual i d'anticoncepció per a no haver d'avortar, com també el dret a l'avortament per a no morir o veure's privades de llibertat. Respecte a l'elecció sexual o de gènere.
- El dret a la igualtat d'oportunitats en tots els àmbits de la vida, incloent-hi el dret a gaudir de la ciutat.
- La forta separació entre la riquesa i la pobresa, que pateixen particularment les dones llatinoamericanes, tant econòmica com de drets.

El continent desigual: GINI

Gràfic 2.1 Regions del món. Índex de Gini de l'ingrés per càpita de la llar

Nota: L'índex de Gini considerat en cada cas correspon al darrer any del qual hi ha dades disponibles en el període 1995-2005.
Font: Gasparini et al. (2009a), amb base a SEDLAC (CEDLAS i Banc Mundial, 2010).

ONU HABITAT
PER UN FUTUR URBÀ MILLOR

- La persistència de la divisió sexual del treball, que exigeix un nou pacte social entre homes i dones, com també polítiques d'estat que impliquin el sector privat i la societat en general.

Tot i els avenços en matèria legislativa, es perpetuen els obstacles per assolir la igualtat d'oportunitats i de drets per part de les dones.

(a) La pobresa i la desigualtat en les dones i la persistència de la divisió sexual del treball.

Punts crítics a la regió

Potser el principal aspecte que travessa transversalment el conjunt d'elements crítics, és el referit als nivells de pobresa i desigualtat que hi ha a la regió, on es registren els índexs de desigualtat més alts i on persisteixen les bosses de pobresa que es caracteritzen com la "urbanització de la pobresa". En aquest sentit, es constata un procés de "feminització de la pobresa".

A això cal afegir-hi la distinció entre espai públic i privat, que té el seu origen, principalment, en la divisió sexual del treball. D'aquesta manera, tal com assenyalen els estudis de Doreen Massey (1991), els significats simbòlics de lloc i espai es relacionen amb el gènere i la manera de construir aquest espai, amb una forta repercussió en la vida quotidiana de les dones.

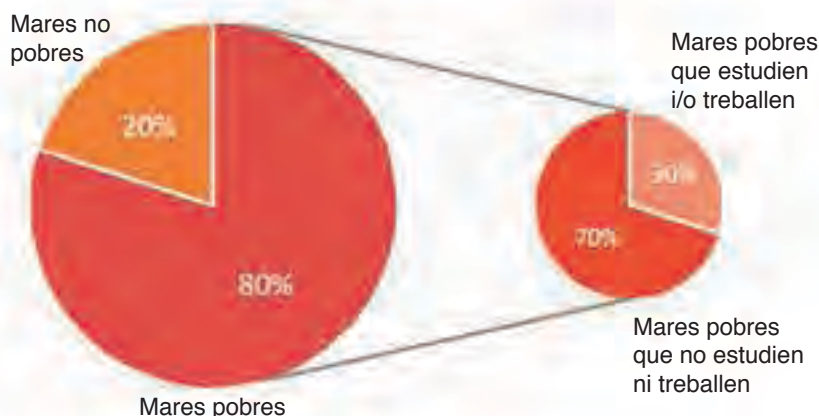
I malgrat que les dones avancen progressivament en l'àmbit públic, de les relacions laborals, de l'economia, de la política, etc., als països llatinoamericans es manté en bona part la distinció històricament establerta. Així ho indiquen les enquestes d'ús del temps, que mostren

una forta sobrecàrrega de responsabilitats i tasques per part de les dones i manca d'autonomia econòmica en referència al treball no remunerat, ni considerat com una feina, que fan les dones en l'àmbit privat i en les seves comunitats.

Les dones dediquen més temps que els homes a les feines no remunerades, mentre que els homes superen les dones si es tracta de treball remunerat; en canvi, són les dones les qui més busquen una feina remunerada. A més, la càrrega de les tasques domèstiques, incloent-hi la cura dels fills i dels familiars grans i malalts, recau sobre les dones, principalment com més pobra és la família de la dona. Resumint, les dones dediquen més hores al treball total (sumant-hi feines remunerades i no remunerades). (CEPAL, 2012: 44)

La sobrecàrrega de treball en les dones provoca una situació paradoxal, ja que treballen cada vegada més i, en canvi, són com més va més pobres. Entre 1990 i 2008, la participació de les dones en el treball productiu creix un 21% (més de 100 milions de dones a la regió), i la regió registra nivells de creixement econòmic i de reducció de la pobresa. Tanmateix, els nivells de pobresa no disminueixen en les dones; al contrari, augmenta la proporció de dones entre els pobres i els més pobres. Així, l'any 2002, la correlació a la regió era de 109 dones pobres per cada 100 homes pobres i, en el 2012, la relació augmenta fins a 118. D'acord amb el que s'ha dit, segons les dades de la Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL) de 2010, l'any 1990 hi havia a la regió un 41,4% de pobres, mentre que en el 2009 aquesta

Situació de les mares d'entre 15 i 24 anys

Font: IDESA, a partir de l'EPH de l'INDEC, segon trimestre de 2011.

xifra havia baixat al 27,8%. Quan analitzem què ha passat amb les dones, trobem que, a diferència dels homes, l'índex de feminitat de la pobresa urbana l'any 1990 era de 107,7 i, en el 2009, de 114,3, igual que l'índex de feminitat de la indigència urbana, que de 115,4 l'any 1990 va créixer fins a 124,2 en el 2009.

D'altra banda, si relacionem la pobresa amb l'edat, l'educació i la reproducció, l'Institut per al Desenvolupament Social Argentí (IDESA) subratlla que 8 de cada 10 dones joves amb fills són pobres a l'Argentina (dades de 2011). Això ha estat denunciat repetidament per les feministes en diverses conferències internacionals, on han assenyalat com a causes la manca d'accés a l'educació, l'escassa formació escolar en sexualitat i reproducció, i l'abandó per embaràs adolescent resultant de la maternitat jove en les llars pobres. (Font: IDESA, 6/11/2011)

En el segle XX es va avançar molt en la consecució de drets. Paral·lelament, però, hi ha una realitat de milions de llatinoamericans, en bona part dones, que desconeixen els seus drets. L'exercici dels drets de ciutadania encara és parcial i molt desigual, i conviu amb múltiples exclusions.

Cal fer notar que les dones amb un nivell educatiu més alt (10 anys o més) guanyen únicament el 70% en comparació amb el que guanyen els homes (CEPAL, 2012). Es tracta de visibilitzar la manera en què es connecten els fenòmens de sobrecàrrega de treball de les dones i la "feminització de la pobresa", com també de demostrar la seva aportació econòmica en la producció de béns i serveis a la llar i en les activitats comunitàries i d'atenció que consumeixen el seu temps i el seu talent, tot i no ser considerades treball remunerat.

En resum, la divisió sexual del treball permet perpetuar la masculinització dels espais públics productius i domèstics, i influeix en la manera en què es configuren les polítiques. En aquest sentit, sorgeix la pregunta de per a qui i amb quines perspectives es dissenyen les polítiques públiques, i quina mena de subjectivitats es

prioritzen des dels programes estatals adreçats a les dones. Les perspectives *maternalistes* continuen prevalent en els principals programes de la regió; sota aquestes perspectives, les dones són ignorades com a subjectes autònoms de demandes i només se les considera en qualitat de mares, esposes o veïnes del barri.

Per a fer front a les demandes dels sectors pobres, s'han creat a la regió els programes de transferències condicionades d'ingressos. Actualment, n'hi ha, en 19 països de l'Amèrica Llatina, 18 en execució i 8 que ja han acabat. Es tracta de programes d'abast i intensitat diferents que donen cobertura a prop de 25 milions de llars, en les quals hi viuen 113 milions de persones, és a dir, el 20% de la població total de la regió. Es considera que són programes "feminitzats" perquè les qui reben la percepció econòmica són dones, percepció que no obeeix a un dret propi, sinó derivat del seu caràcter de mares d'infants i adolescents. (CEPAL, 2012)

(b) Una qüestió especialment crítica.

El dret de les dones a viure en ciutats segures

Encara que amb diferents matisos, la (in)seguretat ciutadana i la violència en l'espai públic que es viu i es percep diàriament, és un dels reptes principals que han d'afrontar els països de l'Amèrica Llatina i el Carib. Així, el pressupost que els governs destinen a incrementar la seguretat ja se situa entre el 8% i el 10% del PIB. (ONU-Hàbitat, 2009)

Un punt destacable del dret de les dones a la ciutat és el *dret a ciutats segures per a les dones*. Cal dissenyar polítiques públiques de seguretat urbana orientades a la prevenció i l'atenció de les dones i els infants que han estat víctimes de la violència en qualsevol espai públic, al carrer o en el transport públic. Aquestes polítiques han de prioritzar un enfocament preventiu (no pas repressiu) i incorporar la seguretat urbana com un atribut de l'espai físic en la planificació de la ciutat, cercant el compromís dels sectors socials. Cal, a més, augmentar el

nivell d'educació de la població i promoure campanyes de sensibilització, amb la participació igualment de diferents sectors, sobretot de la comunitat educativa i dels mitjans de comunicació, com a principals formadors d'opinió.

Diferents dades subjectives⁶ mostren que la inseguretat és el problema que més preocupa la ciutadania, per davant, fins i tot, dels ingressos⁷. Les dades objectives, per la seva banda, mostren un increment de diferents tipologies de delictes a la regió, com ara els homicidis, que entre l'any 2000 i el 2010 han augmentat de l'11%, mentre que en la majoria de regions del món el nombre d'homicidis ha baixat o s'ha estabilitzat. Una cosa semblant passa amb els robatoris, que en els darrers 25 anys s'han multiplicat per tres. (PNUD, 2013)

En aquest context de violència, les pors formen part no solament de la vida quotidiana de la ciutadania, sinó també de la regulació de les societats (Kessler, 2008). Es tracta de ciutadanes de la por (Rotker, 2000), a partir de

les quals es va construir la idea d'un altre amenaçador, sovint associat a persones o grups estigmatitzats per raó de la seva classe social, raça, ètnia o d'altres condicions.

Es tracta de violències i de pors que no són percebudes de la mateixa manera pel conjunt de la població, sinó que adquireixen característiques específiques segons la classe social, el territori, l'edat o el sexe. Diferents estudis duts a terme per institucions de la Xarxa Dona i Hàbitat Amèrica Llatina⁸ mostren les característiques particulars que la violència adquireix per a les dones, que va de l'assetjament verbal a l'assetjament sexual i la violació en places, parcs, carrers i transport públic, per la qual cosa, lògicament, tenen més por de moure's per la ciutat que els homes. La por, com a part de la socialització de les dones, opera coartant ja des de la infantesa l'accés a l'espai públic (Román Rivas, 2009), imposant restriccions a les dones, mentre que per als homes hi ha una permissivitat més gran en l'ús de l'espai públic. Aquesta permissivitat

Passejada pel camí segur per a les dones: Programa Ciutats sense Violència envers les Dones, Ciutats Segures per a Tothom. Rosario, Argentina © Xarxa Dona i Hàbitat Amèrica Llatina/CISCSA

respon a una distinta percepció del perill, en què és determinant la por que les nenes puguin ser víctimes d'una agressió sexual.

Aquestes diferències en la violència envers les dones en els espais públics es poden concretar, a grans trets, en els punts següents:

- Les violències masculines –per cert, majoritàries als espais urbans– es donen entre homes i, en general, entre grups organitzats vinculats a la criminalitat. En canvi, els actes violents envers les dones a l'espai públic són aleatoris i en pot ser víctima qualsevol dona, independentment de la seva classe, educació, edat, ètnia o lloc de residència. (Kessler, 2008; Falú, 2009a)
- Les dones tenen un nivell de percepció de possibles riscos en la seva vida diària més alt que els homes⁹. Aquesta percepció s'ha incrementat fins a arribar a superar les taxes reals de fets delictius.
- Relacionant-ho amb el punt anterior, certes agressions són les causants d'una por molt gran i que afecta específicament les dones. Es tracta d'actes vinculats amb l'exercici de poder del sexe masculí sobre el femení: agressió sexual i agressió de parella. Diàriament, 460 persones a l'Amèrica Llatina pateixen les conseqüències de la violència sexual, majoritàriament dones.
- Aquesta por en les dones creix a determinades hores, en què l'espai públic (carrers, places, llocs d'esbarjo) perd la seva vitalitat urbana potenciadora de les interrelacions i la socialització del teixit social.

Els diferents aspectes assenyalats es defineixen en el concepte de *continuum de les violències* (Falú, 2009), el qual mostra que, tant en les seves manifestacions públiques com privades, la violència envers les dones comparteix un mateix origen: l'exercici de poder d'un sexe sobre l'altre, que s'expressa en la violència masclista vigent en les nostres societats. Per tal de fer front a aquestes violències i les pors que generen, les dones desenvolupen estratègies individuals i col·lectives que els permeten superar els obstacles per a fer ús de les ciutats i participar en la vida social, laboral i política. En cas contrari, es produeix un procés de renúncia de l'espai públic, el qual es viu com un espai ple d'amenaçes, i s'arriba, fins i tot, a abandonar-lo, amb el consegüent empobriment personal i social.

D'aquesta manera, parlem d'una por que limita el dret de les dones a fer ús de l'espai públic i obstaculitza la seva participació, i que es fonamenta, bàsicament, en els seus cossos vistos com a objectes de dominació. Aquesta violència envers les dones, que en alguns casos arriba a la mort, aquests cossos vistos com a objectes d'apropiació pel sol fet de ser cossos de dones, va portar a encunyar un nou terme per anomenar-la: *feminicidi*¹⁰. Concepte que intenta donar un nou significat a aquests cossos sotmesos com a "cossos dotats de valor social i polític". Les xifres palesen la gravetat de la violència

envers les dones a la regió: entre els anys 2004 i 2009, dels 25 països amb les taxes més altes de femicidi al món, 13 eren de la regió¹¹.

Per a gaudir de la ciutat, cal poder decidir sobre el propi cos i fer-nos-el nostre, com a pas previ per a poder apropiat-nos d'altres territoris com ara la casa, el barri, l'espai col·lectiu, polític o econòmic. En aquest sentit, la persistència de la violència envers les dones en l'àmbit públic, la violència creixent a les ciutats i les pors que aquesta genera, són una obstrucció als drets guanyats per les dones i les limiten en gran manera a l'hora de fer-se seus els espais públics. Dit d'una altra manera: la por de les dones a moure's lliurement per la ciutat i a fer-ne ús es tradueix en una mena d'*estranyament* respecte a l'espai públic, mentre que l'espai privat continua sent percebut com a segur, malgrat que les estadístiques assenyalen el contrari.

Per a superar les situacions d'opressió que viuen les dones, cal considerar els plantejaments que subratllen la necessitat de sostenir la capacitat emancipadora (Amorós, 2005) i la capacitat de córrer riscos (Pitch, 2008) com a maneres d'interpel·lar i transcendir els continguts imposats des del poder androcèntric. Únicament si combaten els paradigmes de submissió, les dones podran proscriure el mite de la feminitat, adquirir nous drets i exercir-los.

Agenda Dones per la Ciutat. Sense por ni violència.

Experiència de la ciutat de Rosario (província de Santa Fe, Argentina)¹²

Les dones compromeses en els problemes de la seva ciutat.

Objectius i metodologia de l'experiència

L'*Agenda Dones per la Ciutat. Sense por ni violència* neix en el marc de les intervencions d'especialistes, expertes i dones de la comunitat organitzades als districtes nord-oest, oest i sud de la ciutat de Rosario (Argentina). L'elaboració de l'Agenda va posar de manifest la decisió política, per part de les dones, d'incorporar demandes i propostes considerades necessàries per a poder viure en ciutats més segures i amb drets, i esdevé, així, un instrument que permet incidir en les polítiques de govern.

En el marc de l'Agenda, es volia visibilitzar la violència envers les dones a la ciutat i avançar en la igualtat d'oportunitats. En aquest sentit, l'Agenda ha esdevingut un mitjà de formació i d'aprenentatge, amb vista a la negociació entre diferents actors per a l'acció política, que ha permès consolidar les organitzacions de dones als barris, sistematitzar les seves demandes i abordar l'educació i la formació ciutadanes.

En aquest procés s'han elaborat diagnòstics participatius per tal de detectar les causes de la violència. Entre les

eines metodològiques que s'han fet servir per a les diagnosis, hi trobem: passejades pel barri, grups focals i enquestes a peu de carrer i porta per porta.

El procés

Els objectius de l'Agenda han estat debatuts en diferents reunions. D'una banda, s'han identificat prioritats, destacant la necessitat de posar èmfasi en la prevenció i la contenció de la violència envers les dones, incloent-hi la violència envers les dones lesbianes i la violència en el si d'institucions, com també de revisar l'aplicació de pressupostos. I, de l'altra, s'ha mirat d'incidir en les plataformes electorals dels candidats dels diversos partits polítics.

Un cop identificades les demandes, s'han plantejat diferents maneres d'abordar-les i s'han fet les propostes següents:

- Crear mecanismes i pressupostos per a visibilitzar les accions dels grups de dones.
- Demanar la recuperació de les ludoteques infantils als barris per tal d'afavorir la participació política de les dones.
- Sensibilitzar i educar la societat respecte de la violència envers les dones, i fer-la visible en els mitjans de comunicació.

L'Agenda Dones per la Ciutat planteja:

1. El reconeixement del dret a una vida lliure de violència a les ciutats.
2. L'aplicació efectiva de la Llei nacional 26.485 de protecció integral per a prevenir, sancionar i eradicar la violència envers les dones.
3. La potenciació del Programa de Prevenció i Atenció de la Violència de Gènere als barris, promogut per l'Àrea Dona.
4. La implantació efectiva del III Pla d'Igualtat d'Oportunitats.
5. La inclusió de la perspectiva de gènere i seguretat en la planificació urbana.
6. La descentralització de les activitats socioculturals per tal de promoure l'apropiació de l'espai públic.

Breus conclusions finals

La incorporació de la dona com a subjecte de producció i narració de la ciutat implica un canvi de paradigma, així com ampliar les coordenades teòriques i conceptuals que la tenen per objecte, construint l'entramat de polítiques públiques i les relacions entre els governs i la societat. Es tracta d'abordar el dret de les dones a la ciutat com un element clau en el desenvolupament d'una democràcia ciutadana real que permeti a les dones formular les seves aspiracions, necessitats i demandes, paral·lelament a l'ús dels béns i serveis públics.

La superació dels punts crítics denunciats més amunt, inherent al canvi simbòlic i cultural esmentat, exigeix una

transformació de l'educació i la capacitació, tant formal com informal: posar fi a la persistència de la divisió sexual del treball, a les desiguals condicions laborals de les dones (sobretot pel que fa al treball no reconegut d'atenció i cura de fills i familiars i la reproducció) i a la violència envers les dones. Cal tenir en compte que aquesta última, tot i que ja és objecte de les polítiques públiques, continua sent el principal flagell en la vida de les dones, tant en l'àmbit privat com públic.

L'experiència de l'Agenda de les Dones, seguint una metodologia pròpia, forma part d'aquesta transformació en l'educació i la capacitació per a una ciutadania activa, la qual no es construeix solament a partir del parer de les expertes en el tema, sinó que erigeix les dones que protagonitzen aquesta experiència en les "veus expertes que cal escoltar", incloent-les com a participants actives i compromeses en la millora de les condicions de vida als seus barris i no únicament com a beneficiàries de les intervencions i accions planificades per part d'un equip especialitzat. Malgrat que el rol compromès i la reflexió intel·lectual són necessaris (Borja, 2013), també són indispensables tant la ciutadania motivada i la seva participació activa, com el compromís dels qui governen i prenen les decisions. En aquest cas, hem recuperat l'acció conjunta de tècnics i tècniques, autoritats locals i dones de la comunitat, destacant el seu coneixement del barri, la ciutat, els espais públics i els carrers, els recorreguts definits pel transport i l'accessibilitat. Així mateix, s'ha considerat no solament l'accés al barri, sinó també l'accés als diferents serveis i recorreguts quotidians, a l'atenció sanitària, a l'educació dels fills, als serveis socials per a la gent gran; en definitiva, l'accés a tot el munt de tasques dutes a terme per les dones. Tots aquests coneixements s'han tingut en compte a l'hora de planificar l'agenda. ●

Bibliografia

- Amorós, C., i De Miguel, A. (2005): *Teoría feminista. De la ilustración a la globalización*. Madrid: Minerva.
- Borja, J. (2003): *La ciudad conquistada*. Madrid: Alianza.
- Borja, J. (2013): *Revolución urbana y derechos ciudadanos*. Madrid: Alianza.
- Borja, J., i Castells, M. (2004): *Local y global: la gestión de las ciudades en la era de la información*. Madrid: Taurus.
- Burgess, R. (2009): "Violencia y la ciudad fragmentada". Dins: A. Falú: *Mujeres en la ciudad. De violencias y derechos* (pàg. 99-126). Santiago de Chile: Red Mujer y Hábitat de América Latina.
- Burgess, R., Carmona, M., i Kolstee, T. (1997): *The Challenge of Sustainable Cities: Neoliberalism and Urban Strategies in Developing Countries*. Londres: Zed Books.
- Castells, M. (1995): *Ciudad informacional: tecnologías de la información, reestructuración económica y el proceso urbano-regional*. Madrid: Alianza.
- Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL), Divisió de Desenvolupament Social (2011): *Panorama social de América Latina*. Santiago de Chile: Naciones Unidas CEPAL. Obtingut de *Panorama social de América Latina 2010*.
- Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL) (2012): *Informe anual 2012: Los bonos en la mira. Aporte y carga para las mujeres*. Santiago de Chile: Naciones Unidas CEPAL. Disponible a: http://www.cepal.org/publicaciones/xml/7/49307/2012-1042_OIG-

- ISSN_WEB.pdf [última consulta: 18 de juliol de 2014].
- Cuenya, B. (1 d'octubre de 2012): *Café de las ciudades*. Disponible a: http://www.cafedelasciudades.com.ar/politica_120.htm [última consulta: 20 d'abril de 2014].
 - Hayden, D. (1982): *The Grand Domestic Revolution*. Massachusetts: The MIT Press.
 - Lefebvre, H. (1982): *El dret a la ciutat*. Barcelona: Edicions 62.
 - Falú, A. (1998): "Propuestas para mejorar el acceso de las mujeres a la vivienda y el hábitat". Dins: Falú, Moncada i Ponce (coord.). Cuarto Cuaderno de Trabajo: *Género, Hábitat y Vivienda, Propuestas y Programas*. Consell Nacional de les Dones. Presidència de la República de l'Equador.
 - Falú, A. (2009a): *Mujeres en la ciudad. De violencias y derechos*. Santiago de Chile: Red Mujer y Hábitat de América Latina.
 - Falú, A. (2009b): "¿Ciudades de derechos o el derecho a la ciudad?". Dins: Cristina Plazas M.: *Derecho a la ciudad: por una ciudad para todos y todas* (pàg. 67-75). Buenos Aires: Ministerio del Interior.
 - Falú, A. (s/d): "Globalization, Urban Form and Governance". *Fifth International Conference*. Conference, Alfa Ibis Proceedings.
 - Falú, A. (2013): *Anales de la II Cumbre Iberoamericana sobre Agendas Locales de Género de la Unión Iberoamericana de Municipalistas. Aguas Calientes (Mèxic)*, del 23 al 27 de setembre de 2013.
 - Falú, A. (comp.), i Cuenya, B. (1997): *Reestructuración del estado y la política de vivienda en Argentina*. Buenos Aires: Colección CEA-CBC-UBA.
 - Harvey, D. (2013): *Ciudades rebeldes: del derecho de la ciudad a la revolución urbana*. Madrid: Akal.
 - Institut per al Desenvolupament Social Argentí (IDESA) (3 de març de 2014): <http://www.idesa.org/QueEsIDESA> [última consulta: 18 de juliol de 2014].
 - Kessler, G. (2008): "Inseguridad subjetiva: un nuevo campo de investigación y políticas públicas". Dins: A. Álvarez: *Estado, democracia y seguridad ciudadana. Aportes para el debate* (pàg. 107-142). Buenos Aires: PNUD.
 - Kessler, G. (2009): *Seguridad y ciudadanía. Nuevos paradigmas y políticas públicas*. Buenos Aires: Edhasa.
 - Massey, D. (1991): "A Global Sense of Place". Dins: *Marxism Today* (pàg. 24-29).
 - Massey, D. (1994): *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.
 - Montalvo, M. (1997): *Los procesos de reforma del Estado a la luz de las teorías de género*. Quito: IULA/CELCADEL.
 - Pitch, T. (2008): *El género de la seguridad urbana*. Perusa: Università degli Studi di Perugia.
 - PNUD (2013): Informe Regional de Desenvolupament Humà per a l'Amèrica Llatina 2013-2014: *Seguridad ciudadana con rostro humano: Diagnóstico y propuestas para América Latina*. Disponible a: <http://www.latinamerica.undp.org/content/dam/rblac/img/IDH/IDH-AL%20Informe%20completo.pdf> [última consulta: 18 de juliol de 2014].
 - ONU-Hàbitat (2009): *Planeando ciudades sustentables*.
 - Román Rivas, M. (2009): Recuperar la confianza, recuperar la ciudad. Dins: A. Falú: *Mujeres en la ciudad. De violencias y derechos* (pàg. 137-144). Santiago de Chile: Red Mujer y Hábitat de América Latina.
 - Rotker, S. (2000): *Ciudadanía del miedo*. Caracas: Nueva Sociedad.
 - Sassen, S. (1999): *La ciudad global: Nueva York, Londres, Tokio*. Buenos Aires: Eudeba.
 - Sassen, S. (2003): *Contrageografías de la globalización. Género y ciudadanía en los circuitos transfronterizos*. Madrid: Traficantes de Sueños.
 - Spain, D. (1992): *Gendered Spaces*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
 - Spain, D. (2001): *How Women Saved the City*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
 - Velázquez, I. (2012): Historia del uso del espacio público. Género y urbanismo en la actualidad. Dins: M. A. Ostaiakoetxea (coord.): *Urbanismo inclusivo. Las calles tienen género* (pàg. 21-29). Sant Sebastià: Servei Central de Publicacions del Govern Basc.

1. Al Perú, els primers estudis en aquest camp provenen de SUMBI (Serveis Urbans i Dones de Baixos Ingressos), conduïts per Maruja Barrig i Amelia Fort en la dècada dels vuitanta.

2. A l'Amèrica Llatina, cal destacar les aportacions de: Janine Anderson, Maruja Barrig, Cecilia Blondet, Amelia Fort (Perú); Alejandra Massolo (1992), Elizabeth Jelín i María del Carmen Feijoo en els anys vuitanta des de CLACSO (Consell Llatinoamericà de Ciències Socials); Ana Falú (Argentina), Alejandra Valdés, Raszinski i Serrano (1992) a Xile; a la Xarxa Dona i Hàbitat: Josefina Huamán (Perú), Ana Falú, Liliana Rainero (Argentina) i Olga Segovia (Xile); investigadores i activistes com ara Marisol Dalmazzo, Morena Herrera, Lucy Cardona, Maité Rodríguez Blandón, Maité Rodigou, entre d'altres. María Arboleda (Equador) amb PMGL (Programa Dona i Govern Local), i el Grup d'Estudis del PMGL amb Jeanine Anderson i Ana Falú.

3. Conferències i cimera que cerquen un compromís per part dels estats. Algunes convencions i pactes tenen caràcter vinculant; per exemple, la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la Dona, CEDAW, de l'any 1979.

4. Exemples: la Declaració Mundial d'IULA sobre les Dones en el Govern Local (Harare, Zimbàbue, 1998); la Declaració del Congrés Fundador de Ciutats i Govern Locals Units (París, 2004); la Carta Mundial pel Dret de la Dona a la Ciutat (Barcelona, 2004).

5. El programa regional llatinoamericà *Ciutats Segures per a Tothom*, Unifem (avui ONU Dones), amb seu a Brasília (2004), es va desenvolupar, entre els anys 2006 i 2012, a l'Argentina, Colòmbia, Xile, el Salvador i Guatemala, amb l'impuls de la Xarxa Dona i Hàbitat de l'Amèrica Llatina, amb la col·laboració dels governs de les ciutats de Rosario, Bogotà, Santiago, Suchitoto i Guatemala, i amb la participació de Lima, Recife i altres ciutats de la regió en diverses accions com ara les campanyes públiques contra la violència envers les dones. Aquest programa va comptar amb el finançament de l'Agència Espanyola per a la Cooperació

Internacional al Desenvolupament (AECID).

6. Cal fer notar que aquestes dades subjectives de la percepció de la inseguretat no necessàriament reflecteixen els nivells de criminalitat.

7. Els percentatges van del 20% en el cas del Perú al 61% per a Veneçuela. A Mèxic (35%) i l'Argentina (41%), el problema de la inseguretat i la violència preocupa més que el dels ingressos. (Latinbarómetro, 2008-2012)

8. La Xarxa Dona i Hàbitat de l'Amèrica Llatina és formada per diferents entitats de països de la regió compromeses amb els drets de les dones a la ciutat (www.redmujer.org.ar).

9. Cf. el butlletí 1: *Observatorio Regional Ciudades, Violencias y Género* (www.ciudadesygenero.org/?p=158), Programa regional Ciutats sense Violència envers les Dones, Ciutats Segures per a Tothom. Xarxa Dona i Hàbitat de l'Amèrica Llatina, ONU Dones i AECID.

10. Marcela Lagarde, antropòloga mexicana i diputada, va investigar, des de la Comissió Especial del Congrés contra el Femicidi, la mort de prop de 15.000 dones en deu anys. Lagarde defineix el femicidi com a: "crims misògins basats en una enorme tolerància social a la violència de gènere en què l'estat és part activa, a més de contribuir a la impunitat", i afegeix: "el tema de la impunitat és molt greu" (<http://portalseguridad.org/articulo/roduzcan%20estos%20crimeneslos/marcela-lagarde-los-femicidios-son-la-punta-del-iceberg-de-todas-las-formas-de-violencia>).

11. *Small Arms Survey Research Notes*, núm. 14. Febrer de 2012. http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/H-Research_Notes/SAS-Research-Note-14.pdf

12. En el marc del programa regional Ciutats sense Violència envers les Dones, Ciutats Segures per a Tothom, de la Xarxa Dona i Hàbitat de l'Amèrica Llatina, ONU Dones i AECID. Treball conjunt de l'equip de CISCAS (Centre d'Intercanvi i Serveis Con Sud Argentina), la Xarxa Dona i Hàbitat i l'Àrea Dona de la Secretaria de Promoció Social de l'Ajuntament de Rosario, província de Santa Fe (2010).